

УДК 343.137

ПИХТІН М.П.

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті на основі чинного законодавства та думок науковців у галузі адміністративного права та процесу щодо цієї проблематики досліджено окремі теоретичні аспекти поняття та системи принципів адміністративного судочинства. Автор зосереджує свою увагу на класифікації принципів, їхніх ознаках, наводить різні точки зору в цьому ракурсі.

Ключові слова: *принцип, система, адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративно-процесуальне законодавство, законність, верховенство права, рівність, змагальність сторін, гласність, відкритість, оскарження судових рішень, обов'язковість судових рішень.*

В статье на основе действующего законодательства и мнений ученых в области административного права и процесса по данной проблематике исследованы отдельные теоретические аспекты понятия и системы принципов административного судопроизводства. Автор сосредоточивает свое внимание на классификации принципов, их признаках, приводит различные точки зрения в этом ракурсе.

Ключевые слова: *принцип, система, административное судопроизводство, административный процесс, административно-процессуальное законодательство, законность, верховенство права, равенство, состязательность сторон, гласность, открытость, обжалование судебных решений, обязательность судебных решений.*

In the article, based on the current legislation and the opinions of scientists in the field of administrative law and the process on this issue, some theoretical aspects of the concept and the system of principles of administrative legal proceedings are researched. The author focuses his attention on the classification of principles, their features, points to different points of view in this perspective.

Key words: *principle, system, administrative legal process, administrative process, administrative-procedural law, legality, rule of law, equality, competition of parties, transparency, openness, appeal of court decisions, binding decisions of court decisions.*

Вступ. Становлення України як правової європейської держави, у якій надійно захищаються та гарантуються права і свободи людини, органічно пов'язано з формуванням та ефективною діяльністю системи адміністративної юстиції. Як у сфері практичного функціонування адміністративних судів, так і з позицій науки адміністративного права треба виходити з розуміння адміністративного процесу як специфічної правової форми розгляду судом управлінських спорів, котра забезпечує захист прав і свобод громадян і вирізняється своїм власним юридичним характером, змістом, призначенням, цілями та завданнями.

Цілком природно, що процес налагодження функціонування системи адміністративного судочинства, який процесуально виражений у діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому законом (насамперед Кодексом адміністративного судочинства України), виступає одночасно і як засіб посилення уваги суб'єктів виконавчої влади, органів державного управління всіх рівнів та їхніх посадових осіб до прав і свобод громадян України та інших суб'єктів правовідносин, і як необхідна складова загальної системи захисту прав людини і громадянина, наявність якої прямо впливає зі змісту

© ПИХТІН М.П. — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності (Інститут права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»)

ч. 2 ст. 3 Конституції України, де зазначається, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що в сучасній науковій літературі сьогодні багато уваги приділено проблемам теоретичного визначення принципів та їхнім поняттям взагалі й формуванню системи принципів адміністративного судочинства зокрема. Вони частково висвітлювались у працях багатьох українських дослідників, а саме: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, І.Л. Бородіна, В.М. Бевзенка, В.В. Галунька, Т.О. Коломоєць, В.С. Стефанюка, В.А. Сьоміна, М.М. Тищенко, В.М. Шаповала та багатьох інших. Загалом, дуже багато вчених-адміністративістів так чи інакше торкалися визначення принципів. Однак нам треба зазначити, що всі вони розкрили лише деякою мірою своє бачення цієї проблематики. Теоретичні аспекти й окремі питання, що будуть розглядатися у статті, є досить актуальними та потребують подальших теоретичних розробок.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства та думок на цю проблематику вчених визначити окремі теоретичні аспекти поняття й системи принципів адміністративного судочинства в сучасному правовому полі України.

Результати дослідження. Поняття «принцип» у перекладі з латинської означає «початок», «першооснова», «первинність». З давніх-давен принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (зокрема правової), вимоги якого поширюються на всі явища, що належали до цієї системи [2, с. 197]. Провідна роль принципів забезпечується їхнім прямим чи непрямым закріпленням у нормах права. Засади, не закріплені у правових приписах, є ідеями права й належать до сфери правосвідомості. Ці ідеї-принципи передують створенню системи права. Принципи права можуть бути прямо сформульовані в законодавстві або ж впливати з його загального сенсу. Хоча здебільшого принципи прямо закріплюються у преамбулах і загальних статтях законодавчих актів, необхідним є процес їхніх розвитку й конкретизації, який здійснюється в окремих правилах поведінки. При цьому принципи стають орієнтиром правотворчої та правозастосовної діяльності органів держави, беззаперечною вимогою до цієї діяльності [2, с. 197–198].

Принципи грають роль несучої конструкції права, правові принципи мають також безпосередньо-регулятивне значення. Вони можуть застосовуватися як обґрунтоване рішення з конкретної справи [3, с. 107].

У працях В.М. Голованова зазначається про те, що принципи, як і закони, є відбиттям об'єктивного змісту дійсності, постають у ролі своєрідних засобів організації будь-якого процесу пізнання. Їхній зміст має низку спільних ознак: логічна форма, об'єктивність змісту, історичність буття та інше. Тож закон є принципом методології пізнання, а принцип, у свою чергу, – законом у гносеологічній функції [3, с. 82].

Характеризуючи адміністративне судочинство як невід'ємний елемент більш загальної системи захисту прав людини, необхідно звернути особливу увагу насамперед на його принципи й особливості їхнього застосування, оскільки саме вони й дають можливість скласти цілісне уявлення про те, як реально діють адміністративні суди для того, щоб бути спроможними реалізовувати свої, визначені законом, завдання щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі чинного законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень.

Під принципами здійснення правосуддя в адміністративних справах варто розуміти найбільш абстрактні правила (основні вимоги, засади) щодо справедливого розгляду й вирішення в суді адміністративних справ.

Говорячи про значення принципів організації адміністративного судочинства, варто погодитися з поглядами науковців, згідно з якими засадами (принципами) судочинства взагалі (незалежно від галузевої належності) є передбачені законодавством основоположні ідеї, пов'язані з метою і завданням судочинства, які відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду та всіх інших учасників процесу. При цьому вчені наголошують, що значення принципів полягає в тому, що їхнє втілення в судочинстві надає йому ознак правосуддя і, навпаки – ігнорування веде до порушення права на судовий захист і, як правило, до неправосудності судових рішень. Крім того, принципи є ціннісним орієнтиром для надання тлумачення правилам адміністративного судочинства при їхньому застосуванні, а також усунення прогалин у них [4, с. 93].

Ба більше, цілком слушною здається позиція А.Т. Комзюка, який підкреслює те, що наслідок порушення чи недотримання принципів здійснення судочинства лише один – недійсність, незаконність, безпідставність, необґрунтованість процесуальних дій і рішень, вчинених і постановлених під час вирішення спору по суті [4, с. 102]. Зауважимо, що завдання зі з'ясування значення принципів організації адміністративного судочинства передбачає визначення й аналіз окремо взятих із таких принципів.

Діяльність адміністративних судів ґрунтується на загальних принципах судочинства (наприклад, тих, що властиві лише адміністративному судочинству). До загальних принципів судочинства, що знайшли своє місце й у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України), треба віднести принципи верховенства права, законності, рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін, гласності й відкритості, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, обов'язковості судових рішень, здійснення правосуддя виключно судами та принцип справедливого та поважного суду [7].

Одним з основоположних і головних принципів діяльності всіх державних інституцій виступає принцип верховенства права. Як закріплено у ст. 8 Основного Закону України, в Україні визнається та діє принцип верховенства права [1]. До того ж варто відзначити той факт, що законодавець у наведеному вище випадку обмежився лише згадкою про цей принцип, не розкриваючи його змісту. Більш детально значення вищенаведеного принципу, зокрема й для організації адміністративного судочинства, розкрито у ст. 8 КАС України, у якій зазначено, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [7].

Отже, значення принципу верховенства права в організації адміністративного судочинства полягає в тому, що при розгляді та вирішенні публічно-правового спору по суті адміністративні суди повинні насамперед виходити з того, що право є вищим за закон, а природні права й свободи людини та громадянина не можуть бути безпідставно порушені або обмежені.

Наступним принципом організації адміністративного судочинства виступає законність. Законність у науково-правових колах розглядають як складне багатоаспектне явище. Як зауважує В.В. Самохвалов, законність є обумовленим закономірностями суспільного розвитку комплексним соціально-правовим явищем, яке складається із трьох взаємопов'язаних складових: принцип, метод і режим існування держави, що полягає в розумінні та суворому й неухильному виконанні всіма суб'єктами правовідносин вимог законодавчих актів, які повинні відповідати принципу справедливості права як у процесі правореалізації, так і в процесі правотворчості [8, с. 89].

Принцип законності має дуже тісний взаємозв'язок із верховенством права, обумовлений ним і походить із нього. Так, у науково-правових колах зазначають, що порівняльний аналіз принципу законності та верховенства права дає змогу підсумувати, що, по-перше, фізичні особи, які не мають владного чи спеціального статусу, можуть користуватися в адміністративно-процесуальних правовідносинах принципом верховенства права, відповідно до якого мають право виходити за межі дозволів формально діючого законодавства. Головне, щоб при цьому не порушувались заборонні норми права та права й свободи інших фізичних та юридичних осіб. По-друге, суб'єкти державного управління мають чітко діяти в межах законодавства України. Інакше кажучи, суворо дотримуватися принципу законності без права виходу за межі формально встановленої компетенції [9, с. 70–71].

Відповідно до ст. 9 КАС України суд при вирішенні справи керується принципом законності, згідно з яким суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [7]. Отже, законність, як принцип організації адміністративного судочинства, означає, що всі суб'єкти правовідносин, пов'язані з розглядом і вирішенням публічно-правових спорів адміністративними судами, повинні здійснювати свою діяльність відповідно до приписів чинного національного законодавства з урахуванням юридичних зв'язків нормативно-правових актів, що входять до його складу.

Організація адміністративного судочинства, окрім вищенаведених принципів, здійснюється з урахуванням дії принципу рівності. Як зауважує С.Б. Боднар, рівність – це відношення взаємної заміненості об'єктів, які саме через це вважаються рівними [10, с. 13].

На думку А.П. Кравченко, рівність – це характеристика індивідуальної та суспільної свідомості, яка певним чином обумовлена соціобіологічною сутністю людини. У багатьох правових сферах ні справедливості, ні рівності не є складовими елементами правовідносин [11, с. 51].

У ст. 10 КАС України закріплено, що всі учасники адміністративного процесу є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників адміністративного процесу за ознаками раси, кольору, шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [7]. Отже, принцип рівності під час організації адміністративного судочинства означає, що всі суб'єкти таких правовідносин рівною мірою можуть використовувати надані їм права, незалежно від будь-яких ознак їх правосуб'єктності.

Ще одним конституційним принципом організації адміністративного судочинства України виступає принцип змагальності сторін. Зокрема, у ст. 129 Конституції України встановлено, що змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості виступає однією з основних засад судочинства. Як зазначає Є.А. Чернушенко у своєму дослідженні, що присвячено особливостям апеляційного оскарження в цивільному процесі, принцип змагальності вимагає того, що суд не повинен і не може добиватися істини, якщо сторони цього не бажають [12, с. 81]. Так, як впливає з ч. 1 ст. 11 КАС України, розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості [7].

Наступним принципом організації адміністративного судочинства виступає його гласність і відкритість. Як цілком слушно зауважує О.О. Бандурка під час дослідження особливостей засад гласності та їхнього обмеження в кримінальному судочинстві, гласність – це один із найважливіших проявів демократичності держави, основа демократії, її фундамент, оскільки тільки інформованість громадян надає їм можливість зі знанням справи брати участь в управлінні державою [9, с. 295]. Вищенаведений принцип під час здійснення діяльності з організації адміністративного судочинства знаходить свій прояв у закріпленні за зацікавленими особами права на доступ до необхідної їм інформації. Окрім того, дія вищенаведеного принципу забезпечується функціонуванням автоматизованої системи документообігу суду. Як впливає з аналізу ст. 15-1 КАС України, в адміністративних судах функціонує автоматизована система документообігу суду, що забезпечує об'єктивний і неупереджений розподіл справ між суддями з дотриманням принципів черговості й однакової кількості справ для кожного судді; надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду справ, у яких вони беруть участь; централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів тощо. У свою чергу, відкритість адміністративного судочинства знаходить свій прояв у тому, що згідно з ч. 3 ст. 12 КАС України, розгляд справ в адміністративних судах проводиться відкрито. При цьому суд ухвалою може оголосити судові засідання або його частину закритими з метою нерозголошення державної чи іншої таємниці, що охороняється законом, захисту особистого та сімейного життя людини й інтересів малолітньої чи неповнолітньої особи [7].

Одним із найважливіших принципів організації адміністративного судочинства виступає забезпечення апеляційного й касаційного оскарження судових рішень. Як впливає зі ст. 13 КАС України, особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, забезпечується право на апеляційне та касаційне оскарження рішень адміністративного суду [7].

Обов'язковість судових рішень, як принцип організації адміністративного судочинства, посідає особливе місце, оскільки характеризує адміністративний суд як орган державної влади, що здатний впливати на суспільні відносини шляхом постановлення відповідного судового рішення.

Як зауважує Р.Ф. Гринюк у своєму дослідженні, що присвячено визначенню особливостей теоретичної моделі правової держави та проблемам її реалізації в сучасних умовах, принцип обов'язковості судових рішень означає, що судові рішення, які набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України [13, с. 310]. Так само, як і вищенаведені принципи, принцип обов'язковості судових рішень знайшов своє законодавче закріплення в положеннях Конституції України (п. 9 ч. 1 ст. 129) [1].

Як впливає з аналізу ст. 14 КАС України, судові рішення, яким закінчується розгляд справи в адміністративному суді, ухвалюється іменем України. При цьому постанови й ухвали суду в адміністративних справах, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання на всій території України. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, встановлену законом [7]. Отже, обов'язковість судових рішень, як принцип організації адміністративного судочинства, виступає одним з основних владних атрибутів адміністративних судів, оскільки вка-

зує на те, що їхні рішення впливають на відповідні сфери суспільних правовідносин. Дія зазначеного вище принципу забезпечується також закріпленням на рівні Основного Закону України вичерпного переліку підстав, за яких суддю може бути звільнено; закінчення строку, на який його обрано чи призначено; неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я; порушення суддею вимог щодо несумісності; порушення суддею присяги тощо [1].

Наступним принципом організації адміністративного судочинства виступає принцип справедливого та поважного суду. Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи відповідно до Конституції та в порядку, встановленому законами України. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Висновки. Отже, принципи організації адміністративного судочинства – це закріплені в положеннях чинного законодавства керівні, основоположні та непорушні засади функціонування адміністративних судів із розгляду та вирішення публічно-правових спорів, а також державних органів, які відповідно до нормативних приписів зобов'язані забезпечувати таку діяльність. Також необхідно зазначити, що принципи, як основні правила, вимоги, засади щодо здійснення адміністративного судочинства в Україні, поєднані в єдину систему завдяки тому, що кожен із них окремо і всі разом служать спільній меті – захист прав і свобод людини й громадянина в Україні.

Правильне застосування принципів адміністративного судочинства надає йому якості дійсного правосуддя, а ігнорування – веде до порушення права на справедливий судовий захист і неправосудності судових рішень.

Принципи є основними теоретичними категоріями, на яких базується основа адміністративного судочинства, фундаментом, на якому воно тримається. Серед основних галузевих принципів треба назвати такі: верховенство права, законність, гласність і відкритість, рівність, змагальність, забезпечення апеляційного й касаційного оскарження судових рішень, обов'язковість судових рішень, здійснення правосуддя виключно судами, принцип справедливого та поважного суду. Наведений перелік принципів організації адміністративного судочинства не претендує на «стовідсоткову» абсолютність і може бути доповнений.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 року № 254/96-ВР. Офіційне видання Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищих навч. закл. / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.
3. Теория государства и права. Государственный экзамен. / Крестовская Н.Н., Оборотов Ю.Н., Крыжановский А.Ф., Матвеева Л.Г. Х.: «Одиссей», 2009. 256 с.
4. Голованов В.Н. Законы в системе научного знания. М.: Мысль, 1972. 232 с.
5. Адміністративне судочинство: підручник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. 2-е вид, 2, переробл. і доповн. К: Істина, 2011. 304 с.
6. Пасенюк О.М., Панченко О.Н., Авер'янов В.Б. та ін. Адміністративне судочинство України: підручник / за заг. ред. О.М. Пасенюка. К.: Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
8. Самохвалов В.В. Законність і справедливість: теоретико-правові та методологічні проблеми співвідношення і взаємодії у сфері права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». 2005. 210 с.
9. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки. Х: Золота миля, 2011. 584 с.
10. Боднар С.Б. Рівність як категорія філософії права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Чернівці, 2009. 185 с.
11. Кравченко А.П. Антропологічний принцип у філософії права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Х., 2008. 216 с.
12. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2003. 176 с.
13. Гринюк Р.Ф. Теоретична модель правової держави і проблеми її реалізації в сучасних умовах: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Острого, 2006. 445 с.